

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verleden als leidraad: ijzertijdbewoning en landschapsinrichting in noord-oostelijk Noord-Brabant in verleden én heden

Jansen, R.

Citation

Jansen, R. (2021, September 15). *Verleden als leidraad: ijzertijdbewoning en landschapsinrichting in noord-oostelijk Noord-Brabant in verleden én heden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3210297>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3210297>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3210297> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jansen, R.

Title: Verleden als leidraad: ijzertijdbewoning en landschapsinrichting in noord-oostelijk Noord-Brabant in verleden én heden

Issue Date: 2021-09-15

Samenvatting

Verleden als Leidraad – IJzertijdbewoning en landschapsinrichting in noordoostelijk Noord-Brabant in Verleden én Heden

Inleiding

De regio noordoostelijk Noord-Brabant kent een lange bewoningsgeschiedenis. Vanaf het begin van het laat-neolithicum vestigen zich hier langs de rivier de Maas de eerste boerengemeenschappen. Zij vormen de oorsprong van de millenniumlange bewoning van het gebied. Daarnaast kent het gebied een lange onderzoeksgeschiedenis. Halverwege de jaren 70 van de vorige eeuw startte het toenmalige Instituut voor Prehistorie (IPL) van de Universiteit Leiden een uniek archeologisch onderzoek in Oss waarbinnen jaarlijks onder meer opgravingen werden uitgevoerd: het Maaskant-project. Ruim 45 jaar later wordt er door de Faculteit der Archeologie nog steeds archeologisch onderzoek uitgevoerd in Oss en omgeving. Het heeft geleid tot een unieke dataset die inzicht biedt in de lange bewoningsgeschiedenis van het gebied op het niveau van het landschap. In deze studie wordt met name de ontwikkelingen in de ijzertijd belicht, een belangrijke periode binnen onze geschiedenis met cruciale veranderingen in bewoning en met name de landschapsinrichting. Ten slotte komt ook de ontwikkeling van de publieksarcheologie in het Maaskantproject aan bod, geschetst tegen de achtergrond van de vermaatschappeling van archeologie in het algemeen.

Probleem- en vraagstellingen

Het belangrijkste onderwerp van deze studie vormt de dynamiek van bewoning en veranderingen in de landschapsinrichting in noordoostelijk Noord-Brabant in de ijzertijd. Daarnaast wordt ook ingegaan op de rol van het (ijzertijd)verleden in het heden. Kort samengevat:

1. De eerste doelstelling betreft de veranderingen in het ijzertijdlandschap inclusief de rol van het verleden. Wat was het belang van het verleden in het verleden? Hoe gaan mensen in de ijzertijd om met het aanwezige erfgoed. Identificeert men zich ermee of juist niet; blijft het behouden of wordt het juist verwijderd; wordt het gemodificeerd of sluit men er op aan? Daarbij staan vragen centraal als: hoe zag een ijzertijderf en -nederzetting eruit en hoe veranderde dat in de loop van de tijd? Waar lagen de nederzettingen en hoe was de directe leefomgeving en landschap ingericht?
2. De tweede doelstelling verbindt het ijzertijdverleden met het heden. Hoe gaan we in het heden om met het aanwezige – in dit geval ijzertijd - erfgoed? Blijft het behouden of wordt het juist verwijderd? Wat is de betekenis van ijzertijdrelicten en bijbehorende verhalen in het hedendaagse

landschap? Dit sluit aan bij de toenemende tendens waarin archeologen de verbinding zoeken met de maatschappij. Maar waarom en met name hoe verbinden we onze verhalen met het heden? Wat is het belang van het verleden in het heden; vormt het ook voor ons een leidraad?

IJzertijdbewoning en landschapsinrichting in noordoostelijk Noord-Brabant

Het onderzoek binnen het Maaskant-project richt zich zowel op de zandgronden (Maasland), het aangrenzende rivierengebied (Maaskant) als het zuidelijk gelegen plateau (Maashorst). In alle regio's zijn bewoningssporen vanaf de (vroeg) bronstijd tot en met de late middeleeuwen aan het licht gekomen. De lange onderzoekstraditie, het synthetiserende universitaire onderzoek én de vele grootschalige opgravingen bieden goede handvatten voor het onderzoek van bewoning en landschapsinrichting in de ijzertijd. Juist landschaps-georiënteerd archeologisch onderzoek in een microregio biedt de mogelijkheid om veranderingen in nederzettingssystemen en de organisatie van het landschap, alsook veranderingen in de perceptie van dat landschap en de (ideologische) relaties tussen mens en landschap, waar te nemen en te analyseren. Daarnaast biedt het onderzoek de mogelijkheid om bewoning in verschillende landschappen met elkaar te vergelijken.

Vanuit een lange-termijn perspectief kunnen we grofweg de volgende ontwikkeling schetsen. In het laat-neolithicum vestigen de vroegste agrarische gemeenschappen zich in het vruchtbare rivierengebied langs de Maas. In de loop van het eerste deel van de bronstijd wordt vanuit hier geleidelijk aan de noordelijke randzone van de aangrenzende dekzandrug ontgonnen. Gedurende de ijzer- en Romeinse tijd neemt het bevolkingsaantal in beide regio's gestaag toe waarbij grotere delen van de rug worden ontgonnen. Vanaf de midden-Romeinse tijd – als gevolg van de ineenstorting van het Romeinse Rijk – is er sprake van een sterke demografische terugval. De weinige bewoning bevindt zich voornamelijk in het rivierengebied maar de zandgronden worden echter niet geheel verlaten. Op het plateau van de Maashorst concentreert de bewoning zich vanaf het laat-neolithicum in de noordelijke en westelijke rand(zone). Ook hier is sprake van een bevolkingstoename tot in de Romeinse tijd en een sterke afname in de laat-Romeinse tijd. Vanaf de vroege middeleeuwen zien we weer een toename van vindplaatsen, veelal in dezelfde zones waar men eerder woonde.

Bewoningsdynamiek in oostelijk Noord-Brabant

Het Osse onderzoek staat niet op zichzelf. Een belangrijk kader wordt gevormd door een recent onderzoek naar de laat-prehistorische bewoningsdynamiek in oostelijk Noord-Brabant tussen 1500 v.Chr. en het begin van onze jaartelling. De ijzertijdbewoning wordt doorgaans gekarakteriseerd als 'dynamisch'. Erven zwerven door het landschap en de locatiekeuze voor bewoning zou sterk worden bepaald door landschappelijke kenmerken met een nadruk op het leemgehalte van de ondergrond. Pas in de loop van de late ijzertijd komt geleidelijk een eind aan deze dynamiek. In de Romeinse tijd ontstaat vervolgens een meer hiërarchisch nederzettingssysteem, mede onder invloed van het Romeinse bestuur.

Op basis van bijna twintig jaar 'Malta'-onderzoek inclusief de opgravingen van een groot aantal brons- en ijzertijd nederzettingen komt een ander beeld naar voren. In het algemeen geldt dat men al vanaf de midden-bronstijd langere tijd op

dezelfde plaats woont, soms zelfs dicht bij elkaar. Bij de verplaatsing van bewoning is vooral sprake van een lange-termijn dynamiek, op kortere termijn is daar niet of nauwelijks sprake van. Vanuit het perspectief van de laat-prehistorische boer woonde men generaties lang op dezelfde locatie. Op sommige plaatsen heeft men zelfs tientallen generaties hetzelfde gebied bewoond en geëxploiteerd, waarbij de bewoning langzaam door het gebied (territorium) verschoof, soms tot in de (vroeg-)Romeinse tijd. Daarnaast is er sprake van een sterke regionale variabiliteit, mede als gevolg van eigenschappen van het lokale landschap en specifieke keuzes van lokale gemeenschappen.

IJzertijd

In overzichten van onze geschiedenis neemt de ijzertijd vaak een bescheiden plaats in. De aandacht gaat vaak naar de voorafgaande bronstijd of de opvolgende Romeinse tijd die als belangrijke perioden in onze geschiedenis worden beschouwd (globalisering, ontwikkeling stadsstaten, introductie metaal, uitgestrekte handelsnetwerken in koper, tin en bronzen objecten, omvangrijke Romeinse Rijk, ontwikkelingen steden, architectuur etc.). Het lijkt daardoor dat er in de laatste acht eeuwen voor het begin van de jaartelling relatief weinig heeft plaatsgevonden. Lang is bijvoorbeeld gedacht dat de inrichting van het landschap pas wezenlijk veranderde vanaf de Romeinse tijd. Veel ontwikkelingen hebben hun wortels echter al in de ijzertijd.

Discussie: ijzertijdbewoning en landschapsinrichting

Lang is gedacht dat de inrichting van het landschap pas wezenlijk verandert vanaf de Romeinse tijd. Uit de synthetiserende onderzoeken voor noordoostelijk en oostelijk Noord-Brabant komt echter naar voren dat veel ontwikkelingen al in gang waren gezet vóórdat de Romeinse legers van Julius Caesar in onze contreien arriveerden. Het ijzertijdlandschap had een geordend en ingericht karakter, contrasterend met de relatief open bronstijdlandschappen. De ijzertijdbewoners woonden generaties lang op dezelfde plaats. Vanuit het perspectief van de ijzertijdboer kunnen we spreken van een generatielange bewoningscontinuïteit. Erven worden wel verplaatst maar binnen plaatsvaste woonarealen c.q. nederzettingen en niet perse in een cyclus van een huishouden.

In de vroege ijzertijd werd de bewoning gekarakteriseerd door grotere woonarealen waarin gelijktijdige huizen op enige afstand van elkaar lagen. Nederzettingen hebben een open karakter vergelijkbaar met de gelijktijdige grafvelden. In de loop van de midden-ijzertijd zien we een contractie van bewoning en steeds vaker ook herbouw op het erf waardoor woonplaatsen compacter van omvang worden. Het comprimeren van bewoning leidt in de late ijzertijd tot het ontstaan van kleine woonkernen bestaande uit meerdere, kort bij elkaar gelegen huizen. We zouden kunnen spreken van kleine gehuchten die in sommige gevallen zichtbaar zijn afgescheiden van de directe omgeving door middel van greppels en wallen.

Als gevolg van de plaatsvastheid zijn grote delen van het landschap langdurig ingericht en bewoond. Vanaf de midden-bronstijd B is sprake van een ordening van het landschap. Deze ordening, die nog deels bepaald lijkt door natuurlandschappelijke kenmerken, gaat in de loop van de ijzertijd langzaam over in een structurering van het landschap. Voorkeuren voor locatiekeuze werden daarbij steeds vaker (deels) bepaald door het al bestaande cultuurlandschap waarbij keuzes gevolgen hebben voor de langere termijn.

Verleden in het Verleden

Opvallend is het persistente karakter van bepaalde plaatsen. Uit het frequente en/of herhaaldelijke gebruik van specifieke locaties blijkt dat het verleden een belangrijke leidraad vormde in de organisatie van het prehistorische landschap. Zowel monumentale elementen als grafheuvels maar ook (voormalige) woonplaatsen werden geregeld opnieuw in gebruik genomen. Relicten uit het verleden dicteerde mede de inrichting van latere landschappen en gaven richting aan nieuwe elementen. Een zogenaamde pad-afhankelijkheid is het gevolg van het belang van het verleden in de prehistorie. Gebeurtenissen en keuzes uit het verleden zijn (onbewust) van invloed op de loop van latere ontwikkelingen en keuzes. De fysieke ordening en perceptie van het landschap was deels een (onvermijdelijk) gevolg van al aanwezige ordening en structurering van het landschap die richting geeft aan het gebruik van het landschap door latere bewoners.

Verleden in het Heden

Kennis over het verleden biedt ook een leidraad voor de inrichting, bescherming en verduurzaming van hedendaagse landschappen. Gedurende 45 jaar archeologisch onderzoek in Oss en omgeving is de benadering van het publiek veranderd – gegroeid – van een passieve communicatie naar een actieve participatie inclusief ingrepen in de openbare ruimte. Een ontwikkeling die past in een trend waarin archeologen nadrukkelijk de verbinding zoeken met de maatschappij.

Omdat daar in de huidige onderzoekscyclus nog nauwelijks aandacht voor is, wordt gepleit voor een transitie van het Nederlandse archeologisch bestel waarbij ‘levend’ erfgoed een leidraad vormt voor het heden. Illustratief is het rondgebogen vroege ijzertijdzwaard en de Vorst van Oss - de ‘eigenaar’ van het zwaard – die een icoon zijn geworden voor de stad Oss.

Conclusie(s)

De ijzertijdbewoners van zuidelijk Nederland zetten in de loop van het 1e millennium BCE hun directe leefomgeving en het omringende landschap in toenemende mate naar hun hand; het nog relatief open bronstijdlandschap verandert in een gestructureerd en geordend cultuurlandschap waarin relictten uit het verleden een belangrijke rol speelden. Daarbinnen liggen ijzertijdnederzettingen, vergelijkbaar met grafvelden en akkerplaatsen, generaties lang op dezelfde plaats. In het algemeen is er een ontwikkeling zichtbaar van uitgestrektere, open vroege ijzertijdnederzettingen naar compactere nederzettingen vanaf de midden-ijzertijd. In de late ijzertijd ontstaan de eerst kleine gehuchten die een enkele keer waarneembaar worden begrensd. Plattegronden van huizen veranderen gedurende de ijzertijd maar uiterlijk, karakter en betekenis bleven gelijk. Her- en verbouw op hetzelfde erf komt gedurende de gehele ijzertijd voor maar neemt toe tegen het eind van deze periode. Het tegenovergestelde geldt voor de gemiddelde afstand tussen gelijktijdige huizen, die neemt in de loop van de ijzertijd af. Tussen ijzertijdnederzettingen zijn geen hiërarchische verschillen te onderscheiden; ook aanwijzingen voor ambachtelijke specialisatie en/of handelsplaatsen ontbreken evenals grote sociale verschillen.

Woon-, akker-, cultus- en begraafplaatsen waren met elkaar verweven en lagen verankerd in het landschap. Specifieke bleven generaties lang gehandhaafd en werden een onlosmakelijk en betekenisvol onderdeel van het landschap.

De verandering in de relatie tussen mens en landschap in de loop van de ijzertijd vormt een fundamentele ontwikkeling in onze geschiedenis die niet op zichzelf staat. In het eerste millennium BCE ontstaan in meer gebieden in Noordwest-Europa grootschalige landschapsindelingen, veelal geïnterpreteerd als het markeren van grondbezit. De achterliggende factoren zijn moeilijk te achterhalen. Mogelijk vormde de sterke bevolkingsgroei in deze periode een factor. Daarnaast gaan de ontwikkelingen samen met veranderingen in het nederzettingen- en landbouwsysteem. Ten slotte is er mogelijk sprake van een proces waarin een eerste aanzet tot verkaveling leidde tot een traject dat niet meer te stoppen was. Het is ten slotte een ontwikkeling met grote gevolgen op de lange termijn.

De evenwichtige en duurzame relatie tussen bewoners en landschap in de ijzertijd is in loop van de daaropvolgende millennia verder veranderd. Heden ten dage is de relatie tussen mens en landschap als gevolg van stedelijke uitbreidingen, voortdurende ontginningen en intensivering van gebruik op veel plaatsen uit balans en soms zelfs onhoudbaar geworden. Kennis over de diepe geschiedenis van landschappen, inclusief de bewoning en landschapsorganisatie van vroege agrarische gemeenschappen, zou dit kunnen keren en een inspiratiebron vormen voor de inrichting, bescherming en verduurzaming van hedendaagse landschappen.

